

VIZITACIJA KATEDRALNOG ARHIĐAKONATA BISKUPA MAKSIMILIJANA VRHOVCA¹

Stipe LEDIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 242, 10 000 Zagreb
stipe.ledic@unicath.hr

U radu se na temelju izvorne arhivske građe kanonske vizitacije Katedralnog arhiđakonata sagledavaju ishodišta, tijekom i završetak intenzivnog sukoba između biskupa Vrhovca i Zagrebačkog kaptola u posljednjem desetljeću 18. stoljeća. Biskup Vrhovac vizitirao je Katedralni arhiđakonat 1792. – 1794. godine. Vrhovac je postao zagrebačkim biskupom kao dokazani zagovaratelj jozefinskih reformi. Od početka biskupske službe provodio je reformske odredbe cara Josipa II. u Zagrebačkoj biskupiji. Nakon careve smrti suočavao se s otporom većeg dijela kanonika Zagrebačkog kaptola, koji su zbog reformi izgubili prijašnji utjecaj. Kaptol je opstruirao biskupa, nije slao tražena izvješća zbog čega se vizitacija prolongirala. Manji dio kanonika priklonio se biskupu. Kaptol je uspio zadobiti podršku Ugarske dvorske kancelarije, koja mu je jamčila da nakon proglašenja dekreta (zaključaka) vizitacije ima pravo njihova osporavanja pred nadležnim crkvenim sudom. Dugotrajan postupak pred metropolitanskim sudom završio je postizanjem dogovora između biskupa i Zagrebačkog kaptola. Objavljivanjem novih dekreta vizitacije 1800. godine, koji su sadržavali i nove statute Kaptola, biskup je potvrdio svoj osnovni cilj uvođenja »čvrstog reda« na svim područjima funkcioniranja Zagrebačkog kaptola i drugih institucija i službi u Katedralnom arhiđakonatu.

KLJUČNE RIJEČI: biskup Maksimilijan Vrhovac, Zagrebački kaptol, jozefinske reforme, kanonska vizitacija, Katedralni arhiđakonat.

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Obitelj kroz povijest – iskazi i nositelji identiteta društava središnje sjeverozapadne Hrvatske od kasnog srednjeg vijeka do modernog doba (HKS-2019-2) / Family through History – Expressions and Bearers of Social Identities in Central and Northwestern Croatia from the Late Middle Ages to the Modern period (HKS-2019-2).*

Uvod

U ovom radu razmatra se problematika odnosa biskupa Vrhovca i Zagrebačkog kaptola² za trajanja vizitacije zagrebačkog Katedralnog arhiđakonata (*Archidiaconatus cathedralis*)³, koja je započela početkom 1792., a okončana u listopadu 1794. godine. Arhivska građa o vizitaciji Katedralnog arhiđakonata 1792. – 1794. i sudskom sporu između Kaptola i biskupa, koji je službeno okončan 1800. godine, iznimno je opsežna – preko deset tisuća stranica dokumenata rukopisnog latinskog teksta. Spisi su naknadno uvezani u deset tomova naziva »Protokoli«. ⁴ Budući da nije prihvatio zaključke (dekrete) vizitacije, Zagrebački kaptol pokrenuo je pred nadležnom crkvenom sudskom instancom njihovo poništavanje i revidiranje. Pokušaj tumačenja ishodišta zbog kojih je vizitacija Katedralnog arhiđakonata trajala više od dvije godine, a sudski spor pred kaločkim nadbiskupom do 1800., zahtijeva širu kontekstualizaciju. ⁵ Potrebno je sagledati problematiku zbog čega je većina kanonika od samog početka biskupske službe bila neprijateljski nastrojena prema Vrhovcu. To je svakako bilo uvjetovano stavovima, nakanama i odnosima samog Vrhovca prema instituciji Kaptola te društvenog i crkvenog svjetonazora koji je ondašnji Kaptol predstavljao. Jednako tako, kako bi se cjelovitije razumjeli biskupovi zahtjevi i namjere prema kanonicima, potrebno je steći uvid s kakvim je stavovima i kojim ciljevima Vrhovac pristupio svojoj biskupskoj službi. Tek s tih polazišta, kada se kontekstualiziraju pastoralna, liturgijska te druga crkvena, ali i društvena stremljenja biskupa Vrhovca s jedne strane i Zagrebačkog kaptola s druge strane, može se pristupiti vrednovanju procesa vizitacije. Temeljni cilj ovog rada je odgovoriti na pitanje koji su bili razlozi intenzivnog sukoba biskupa Vrhovca i Zagrebačkog kaptola u zadnjem desetljeću 18. stoljeća te zašto je njegov vrhunac bio za trajanja biskupove vizitacije Katedralnog arhiđakonata.

² Ime institucije, koju čine zagrebački kanonici, u radu se piše velikim slovom »Zagrebački kaptol« (lat. *Capitulum Zagrabienae*) ili samo »Kaptol«. Za formiranje, strukturu, službe, nastanak statuta, opseg djelovanja, gospodarsko-pravno osamostaljivanje i s tim povezane prihode Zagrebačkog kaptola (ponajprije kanonika, ali i pomoćnog svećenstva – prebendara) i druge aspekt djelovanja tijekom srednjeg vijeka usp. Marko JERK KOVIĆ, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću. Institucionalna povijest katedralne zajednice*, Zagreb, 2018. Zagrebački kaptol zadržao je svoju srednjovjekovnu strukturu sve do reformi cara Josipa II. Jerković u svom radu donosi iscrpnu historiografiju o Zagrebačkom kaptolu.

³ Biskup Paxy podijelio je Katedralni arhiđakonot 1771. godine na dva dijela izdvajanjem župa južno od Save u zasebni Turapoljski arhiđakonot. Vizitacija Katedralnog arhiđakonata podrazumijevala je prije svega vizitaciju stolne crkve, Zagrebačkog kaptola i Zbora prebendara. Usp. Andrija LUKINOVIĆ, *Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije. I. Gorski arhiđakonot*, Zagreb, 2006., str. 8.

⁴ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje NAZ), fond *Kanonske vizitacije* (dalje KV), *Protokoli* 200 – 209. U nekim protokolima spisi su označeni brojem. Kod citiranja koristi se broj spisa, a ako nema broja, navodi se broj stranice budući da su naknadno sve stranice u pojedinom tomu Protokola numerirane *in continuo*. Spisi često nisu uvezani kronološki ni tematski. Pojedini tomovi Protokola sadrže dokumente, koji su izdavani prije vizitacije, ali se odnose na određenu problematiku uklapajući se u njezin historijat. Vizitacija je proglašena dekretom 15. siječnja i dodatkom 14. veljače, a službeno je započela ceremonijom u stolnoj crkvi 15. veljače 1792. g. NAZ, KV, *Protokoli* 201, str. 201, 219. Arhivsku građu su istraživali i o vizitaciji pisali: Ivan Angelo RUSPINI, »Kanonička vizita b. M. Vrhovca iz godine 1792. – 1794.«, *Bogoslovska smotra*, god. 7, br. 2, Zagreb, 1916., str. 105–120, 209–225, 321–349; god. 8, br. 1, Zagreb, 1917., str. 52–63, 105–120; i Andrija LUKINOVIĆ, *Zagreb – devetostoljetna biskupija*, Zagreb, 1995., str. 287–292. Ruspinijev rad objavljen je u nastavcima.

⁵ Protokoli 209 sadrže dekrete, tj. biskupove odredbe kao rezultat vizitacije, izdane krajem 1794. i one koji potvrđeni nakon okončanja sudskog spora iz 1800. godine. NAZ, KV, *Protokoli* 209 a i 209 d. *Protokoli* 209 b i 209 c kopija su *Protokola* 209 a.

1. Maksimilijan Vrhovac u kontekstu reformske politike bečkog dvora

S obzirom na brz uspon u crkvenoj hijerarhiji imenovanje tridesetpetogodišnjeg Maksimilijana Vrhovca zagrebačkim biskupom 1787. godine nije bio neočekivan potez cara Josipa II.⁶ U historiografiji je obrađena i potvrđena teza da je Vrhovac kao mladi svećenik, koji je već 1784. godine postao zagrebačkim kanonikom, bio dionikom i pripadnikom jozefinskoga intelektualnog kruga.⁷ To je značilo da je podržavao politiku bečkog dvora, koji je od vladavine carice Marije Terezije, a intenzivnije za cara Josipa II., provodio sustavne reforme na svim područjima javnog života Habsburške Monarhije. Rezultat tog procesa bila je preobrazba Monarhije u protomodernu državu, čija je uprava podržavala vladavinu prava i provođenje politike s ciljem postizanja »općeg dobra« (*bonum commune*) cjelokupnog stanovništva. Takve su ideje tijekom 18. stoljeća pod utjecajem racionalističke i prosvjetiteljske misli razrađivali suvremeni austrijski teoretičari kameralizma.⁸ U historiografiji je doba intenzivne transformacije Habsburške Monarhije od oskudne i neučinkovite staleške uprave prema državnim dikasterijima, koji su postali nositeljima i provoditeljima reformske politike bečkog dvora, prema vladavini Josipa II. nazvano »jozefinizam«.⁹ Historiografija njemačkoga govornog područja cijeli proces »stvaranja države« tijekom ranoga novog vijeka naziva *Staatswerdungprozess*.¹⁰ Rasprava o Maksimilijanu Vrhovcu, pogotovo kada je riječ o njegovu predbiskupskom angažmanu i prvom desetljeću biskupske službe, ne smije početi bez uzimanja u obzir intenzivnih društvenih,

⁶ Car Josip II. imenovao je Vrhovca zagrebačkim biskupom 1787. godine, a ustoličen je u Požunu sljedeće godine nakon što je papa potvrdio imenovanje. A. LUKINović, *Zagreb – devetostoljetna biskupija*, 280–281. Za Vrhovčevu biografiju i povijesno vrednovanje nezaobilazan je rad: Dragutin PAVLIČEVIĆ, »Maksimilijan Vrhovac. Život i djelo (1752 – 1827)«, *Maksimilijan Vrhovac, Dnevnik. Diarium, Svezak 1 (1801 – 1809)*, (ur. Dragutin PAVLIČEVIĆ), Zagreb, 1987., str. LII–XCV.

⁷ Ovdje nije cilj raditi osvrt i problematizirati historiografiju. Bez obzira na brojne rasprave, pred povjesničarima predstoje daljnja istraživanja i pisanje Vrhovčeve povijesti u kojoj bi se na temelju suvremenih historiografskih dostignuća iznova vrednovala njegova povijesna uloga. Poglavlje bi bilo poželjno usporediti hrvatsku historiografiju o Maksimilijanu Vrhovcu sa suvremenom historiografijom o fenomenu jozefinizma unutar kojeg se odvijalo njegovo djelovanje. Vrhovčevo djelovanje u kontekstu jozefinizma, s osvrtom na hrvatsku historiografiju o njemu, vrednovao je u svojoj monografiji, koja je ujedno najnoviji historiografski doprinos: Franjo Emanuel HOŠKO, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*, Zagreb, 2007.

⁸ Izvrstan prikaz teorijskih ishodišta reformske politike bečkog dvora u kontekstu razvoja političke misli o modelima vladanja i smislu države u ranome novom vijeku donosi Ivana Horbec u svojoj monografiji o reformi državne uprave u Hrvatskoj tijekom 18. stoljeća: Ivana HORBEC, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskjoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, Zagreb, 2018., str. 36–66. Poticaj reformskoj politici od četrdesetih godina 18. stoljeća austrijska historiografija pronalazi i u konkretnom odgovoru bečkog dvora na izuzetno loše stanje financija i vojske. Usp. Irmgard PLATTNER, »Josephinismus und Bürokratie«, *Josephinismus als Aufklärer Absolutismus* (ur. Helmut REINALTER), Wien, Köln, Weimar, 2008., str. 62–65.

⁹ »Jozefinizam« (njem. *Josephinismus*) kompleksan je i višeznačan historiografski pojam kojim se u povijesti Habsburške Monarhije obilježava razdoblje od sredine 18. st. do 1848. godine. Historiografija jozefinizma je iznimno opsežna. Suvremena austrijska historiografija pokušava vrednovati ishodišta i kontekste pristupa samom pojmu i sadržaju koji su pod njim pojedine nacionalne historiografije od kraja 19. stoljeća interpretirale. Isto tako, ali ne samo austrijska nego i druge srednjoeuropske historiografije novim istraživanjima i metodološkim pristupima pokušavaju dati svoj doprinos cjelovitijem shvaćanju problematike epohe. Kako je nastao pojam jozefinizam i kako se razvijao u pojedinim nacionalnim historiografijama u 19. i 20. stoljeću vidi niz radova u: *Josephinismus zwischen den Regimen – Eduard Winter, Fritz Valjavec und zentraleuropäischen Historiographien in 20. Jahrhundert* (ur. Franz LEANDER FILLHAFER – Thomas WALLING), Wien, Köln, Weimar, 2016.

¹⁰ I. HORBEC, *Prema modernoj državi*, str. 40.

upravnih, ekonomskih, političkih i drugih mijena koje su zahvatile Habsburšku Monarhiju. Riječ je o razdoblju tzv. »zrelog jozefinizma«. Jozefinizam se isprofilirao kao naziv za zaseban oblik austrijskoga prosvijećenog apsolutizma.¹¹ Razdoblje samostalne vladavine Josipa II. bilo je ujedno doba najintenzivnije reformske preobrazbe, poglavito kada je u pitanju bila Katolička crkva. Uređenje granica pojedinih biskupija, reforma studija teologije na sveučilištima i sjemeništima bili su dio i terezijanske crkvene politike.¹² Car Josip II. od samih početaka samostalne vladavine provodi sustavne reforme crkvenih institucija i crkvene prakse.¹³ Poticaje tim reformama starija historiografija tumačila je iz perspektive podčinjavanja Katoličke crkve državnim interesima što se, prema njima, ostvarivalo nasilnim reformama i uplitanjem u crkvenu autonomiju. Nasuprot tomu, historiografija od sredine dvadesetog stoljeća ishodišta jozefinskih crkvenih reformi pronalazi u tzv. »obnovnom katolicizmu«, koji je pod utjecajem teoloških stremljenja bio dio »katoličkog prosvjetiteljstva«.¹⁴ Bila je to ideološka osnova i ishodište jozefinskih reformi Katoličke crkve.¹⁵ Crkvenim institucijama, poglavito odgojnim i obrazovnim ustanovama te župnicima, koji su bili u neposrednom doticaju sa stanovništvom, namijenjene su konkretne uloge u procesu prihvaćanja, provođenja i oživotvorenja politike bečkog dvora.¹⁶ Što se

¹¹ Usp. Helmut REINALTER, »Der Josephinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe«, *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus* (ur. Helmut REINALTER), Wien, Köln, Weimar, 2008., str. 9–16.

¹² Pod Marijom Terezijom država preuzima nadzor i brigu nad školstvom: školstvo postaje *politicum*; do tada je školstvo slijedom povijesnog razvoja bilo organizirano u okviru crkvenih institucija – *ecclesiasticum*. Sam taj proces podrazumijevao je (terezijanske) reforme vezane uz Katoličku crkvu. I. HORBEC, *Prema modernoj državi*, str. 205–225.

¹³ Prikaz i tumačenje pojmova te povijest historiografije o odnosu Katoličke crkve i države u Habsburškoj Monarhiji za vladavine Marije Terezije i Josipa II. usp. Rudolf PRANZL, »Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im thesianisch-josephinischen Zeitalter«, *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, (ur. Helmut REINALTER), Wien, Köln, Weimar, 2008., str. 17–52.

¹⁴ Za temeljne odrednice sintagme »katoličko prosvjetiteljstvo« usp. Herman KLEUTING, »Aufklärung, katholische«, *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa* (ur. Helmut REINALTER), Wien, Köln, Weimar, 2008., str. 127–131. Osvrt na pristup jozefinizmu i jozefinskim reformama starije hrvatske crkvene historiografije, i suvremeniji historiografskih pristupa, koji u obzir uzimaju polazišta katoličkog prosvjetiteljstva pod čijim se utjecajem razvilo obnovno katoličanstvo donosi Franjo HOŠKO, »Hrvatska crkvena historiografija o tzv. kasnom jansenizmu u idejnom sustavu jozefinizma«, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, god. 20, br. 1, Slavonski Brod, 2005., str. 144–161. Jozefinsku crkvenu politiku u kontekstu teoloških, prosvjetiteljskih i drugih utjecaja propituje niz autora u zborniku *Katholische Aufklärung und Josephinismus* (ur. Elisabeth KOVACS), Wien, 1979. Zbornik etablira tezu da je katoličko prosvjetiteljstvo bilo jednim od ishodišta jozefinskih crkvenih reformi.

¹⁵ Presudan utjecaj na poimanje uloge Katoličke crkve u društvu na Josipa II. imao je kancelar Kaunitz, protagonist reformi u doba Marije Terezije. Barbara GANT, »Kaunitz-Rietberg, Wenzel Anton, Fürst von«, *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, str. 371–373; Franz A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge, 1994. Za osobnu (katoličku) religioznost Josipa II. usp. Adam WANRUSZKA, »Zur Religiosität Joseph II«, *Im Zeichen der Toleranz* (ur. Peter F. BARTON), Wien, 1981., str. 121–129.

¹⁶ Ovdje ja važno istaknuti da je Katolička crkva u to doba bila prisutna u svim razinama društva. Provođenje modernizacijskih reformi podrazumijevalo je pripremiti stanovništvo za povjerenje prema novouspostavljenim upravnim tijelima i mehanizmima. Na župnoj razini neposredan utjecaj na nepismeno ruralno, ali i gradsko stanovništvo, imali su svećenici kroz vjersku poduku i propovijedi. Zbog uzajamnosti i prožimanja društvenih, gospodarskih, upravnih, obrazovnih i svih drugih reformskih procesa, Katolička crkva sa svojom infrastrukturom nije mogla ostati izvan tih procesa. Toga je bio svjestan bečki dvor i dvorskoj politici privrženi crkveni prelati. Pitanje suodnosa Katoličke crkve i države već je u suvremenim raspravama formulirano u obliku: »Je li Crkva u državi ili država u Crkvi?« U tom je pitanju sažeta sva problematika odnosa prema

tiče teologije, idejna osnova jozefinskih reformi bio je jansenizam, koji je na osobnu po-božnost i ulogu Katoličke crkve u društvu gledao drukčije od baroknog katolicizma pro-izišlog iz procesa katoličke obnove i Tridentskog koncila.¹⁷ Ideje obnovnog katolicizma na području vjere i crkvene prakse kao i prosvjetiteljska doktrina njemačkih katedralista imali su za cilj uspostavu »općeg dobra«. Taj je cilj prema njima trebala i mogla jamčiti isključivo država. Temeljni preduvjet bila je stoga reformirana državna uprava koja bi bila kadra provoditi i reformsku politiku bečkog dvora.

Jozefinske reforme obuhvatile su sva područja političkog, upravno-pravnog, ekonomskog života Habsburške Monarhije, a samim time utjecale su na promjene u društvenim odnosi-ma.¹⁸ Za samostalne vladavine Josipa II., pored nastavka ranije započetih procesa, provo-đenje sustavne upravne preobrazbe usmjereno je na dva područja: ugarski dio Monarhije¹⁹ i Katoličku crkvu. Implementacija novoga administrativno-upravnog sustava izazvala je otpore ugarsko-hrvatskih staleža i redova jer je careva namjera bila dokinuti mehaniz-me staleške uprave u županijama. Cilj jozefinskih reformi nije bio u pukom ostvarivanju političkog nadzora u Ugarskoj. U duhu suvremene katedralističke doktrine reformirana uprava trebala je omogućiti preduvjete razvoja gospodarstva i trgovine, a time i uvećana priliva poreznog novca u državnu blagajnu. Tomu su na putu stajale autarkične staleške strukture, koje su bile čuvar jednako autarkičnog gospodarstva orijentiranog na podložnička davanja. Ugarsko-hrvatski staleži i redovi izražavali su proteste i opstruirali provođenje novog sustava uprave. Vladareve odredbe o obveznom popisu cjelokupnog stanovništva, izmjeri zemljišta, koja je trebala obuhvatiti i plemićki alodij, nova administrativna podjela zemalja krune sv. Stjepana na deset okruga, novi način novačenja i ubiranja kontribucije i drugo bile su promjene neprihvatljive iz perspektive staleških interesa. Dakle, u Ugarskoj je za Josipa II. došlo do neizbježnog sukoba između tradicionalnih staleških institucija i bečkog dvora, koji je novim institutima i upravnim tijelima, u koja su postavljeni kame-ralističkim znanjima vični službenici, kanio provesti reforme. Otpor reformama držav-ne uprave u zemljama krune sv. Stjepana pružale su županijske skupštine kao zajednice plemstva – *universitas nobilium*. One su bile čuvari staleških prerogativa, poglavito one da plemstvo ne plaća porez, koju je bečki dvor po uzoru na austrijski dio Monarhije kanio dokinuti. Takva vjekovima stvarana staleška percepcija najvećeg dijela ugarsko-hrvatskog

Katoličkoj crkvi iz perspektive procesa stvaranja države u doba jozefinizma. R. PRANZL, »Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im thesianisch-josephinischen Zeitalter«, str. 26–27.

¹⁷ Za jansenizam i febronijanizam kao teološku osnovu katoličkog prosvjetiteljstva, a time i jozefinizma usp. F. E. HOŠKO, »Hrvatska crkvena historiografija o tzv. kasnom jansenizmu u idejnom sustavu jozefinizma«, str. 145–148. Polazeći od ideja, koje su bile imanentne katoličkom prosvjetiteljstvu i katedralističkoj doktrini, Josip II. je Katoličkoj crkvi namijenio važnu ulogu u okviru države čiji su mehanizmi tada nastajali. Dakle, Crkva je trebala služiti državi. Pritom se njegovim reformama ne može pristupiti kao anticrkvenim jer ga nisu vodile antikerikalne ideje, kako ih je primjerice formulirao Voltaire ili provodio pruski kralj Fridrik II. Veli-ki. Usp. Joshkin Aziz SEZER, »Austrian High Enlightenment. Josephinism, Literature, and State Building«, *Central Europe yearbook*, god. 1, Minnesota, 2019., str. 31–34.

¹⁸ Dvije nezaobilazne monografije sa sveobuhvatnim pristupom životu i djelu Josipa II. plod su desetljetnih istraživanja povjesničara Dereka BEALES, *Joseph II. Vol. I: In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*, Cam-bridge, 1987.; *Joseph II. Volume II: Against the World, 1780 – 1790*, Cambridge, New York, 2009.

¹⁹ U raspravama iz 18. stoljeća za historiografski konstrukt »zemlje krune sv. Stjepana« najčešće se koristi naziv *Regnum Hungariae* ili samo *Hungaria*. Oba naziva sadržajno su obuhvaćala i *Regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*.

plemstva u jozefinskim reformama nije prepoznavala ništa drugo osim negaciju njihovih tradicionalnih *iura et libertates*.²⁰ Svakako je potrebno istaknuti da jozefinske reforme nisu bile usmjerene protiv plemstva kao takvog.²¹ S obzirom na iskustva ratova u 18. stoljeću, bečkom dvoru bilo je jasno da Monarhija ne može parirati Kraljevini Pruskoj.²² Pruska je modernizacijskim reformama tijekom 18. stoljeća izgradila učinkovitu državnu upravu, što je bio preduvjet gospodarskom razvoju slijedom kojeg je znatno uvećan priliv poreza u centralnu blagajnu. Učinak toga bilo je stvaranje vojske, kojoj se bečki dvor u sukobima sredinom 18. stoljeća nije bio kadar suprotstaviti.

Iz perspektive stvaranja moderne državne uprave, koja je podrazumijevala državni nadzor na svim područjima javnog života, reforme nisu zaobišle ni Crkvu. Budući da preživjeli barokni katolicizam u zemljama krune sv. Stjepana ni prema izmaku 18. stoljeća nije dovodio u pitanje očuvanje staleških privilegija, crkvene su institucije u duhu obnovnog katolicizma, koji je bio imanentan jozefinizmu, došle u fokus careve reformske politike. Intervencijama i novim regulacijama bečkog dvora bili su obuhvaćeni svi segmenti unutarcrkvenog ustroja i prakse: školovanje klerika, novi ustroj kaptola, reorganizacija i stvaranje novih župa, liturgija, blagdani, ali i unutarcrkvene veze s papom. Što se tiče crkvene hijerarhije, habsburški su vladari kao »apostolski kraljevi« Ugarske držali pravo postavljanja biskupa.²³ Bez obzira što se nije okrunio krunom sv. Stjepana, zbog čega su ugarsko-hrvatski staleži Josipu II. odricali legitimitet, tradicija da habsburški vladar imenuje biskupe i druge crkvene dostojanstvenike je nastavljena.²⁴ Biskupijski kaptoli kao tradicionalne srednjovjekovne institucije bili su najveći zemljoposjednici u pojedinoj biskupiji. Svaki je kanonik obnašao određenu službu koja mu je davala legitimitet sukladno statutima pojedinog kaptola. Kanonici su upravljali stolnom crkvom, brinuli se za kaptolske posjede, a kao arhiđakoni upravljali su pojedinim arhiđakonatima u kojima su prema kanonskom pravu imali propisana prava i sudske ovlasti

²⁰ O otporima i opstrukcijama provođenju vladarevih odredaba na razini županija zemalja krune sv. Stjepana usp. Horst HASELSTEINER, *Joseph II. und die Komitate Ungarns: Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*, Wien, Köln, Graz, 1983. Za otpore ugarsko-hrvatskih staleža i redova pokušajima bečkog dvora da nametne redoviti vojni porez i plemićima u kontekstu instituta insurekcije plemstva usp. Stipe LEDIĆ, *Josip Keresturi – javno djelovanje i politička misao*, doktorska disertacija obranjena na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018., str. 145–189.

²¹ Intelektualna i politička elita, koja je bila idejni nositelj i promotor jozefinskih reformi u društvu, zalagala se za pravnu jednakost pred zakonom svih staleških skupina, nikako za ukidanje plemstva kao staleža. Usp. Zsolt KÖKENYESI, »Privilegierte im Dienst des Staats und des Gemeinwohls. Der Adel in den Schriften des Joseph von Sonnenfels«, *Frühneuezeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 7)* (ur. Thomas WINKELBAUER), Wien, 2013., str. 103–126.

²² Usp. Karl VOCELKA, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien, 2001., str. 164–174.

²³ Pravo habsburških vladara da postavljaju biskupe u Ugarskoj povijesno-pravno u kontekstu terezijanskih reformi dokazivao je Franjo Adam Kollar. Usp. S. LEDIĆ, *Josip Keresturi – javno djelovanje i politička misao*, str. 172–176.

²⁴ Suprotna stajališta bečkog dvora i ugarskih staleža o zakonodavnim pravima habsburškog vladara, koja je dokazivao Kollar, došla su do izražaja uoči i tijekom Ugarsko-hrvatskog sabora 1764./1765. godine. Osnovna problematika odnosila se na opozivanje plemstva (u kontekstu instituta insurekcije), čemu su se ugarsko-hrvatski staleži suprotstavljali. Zbog toga M. Terezija i Josip II. nisu dopuštali okupljanje ugarsko-hrvatskih staleža na saboru. Usp. *Isto*, 176–178.

nad crkvenom imovinom i svećenstvom.²⁵ U težnji za očuvanjem svojih nadarbina, koje im je prema statutima donosio njihov položaj, kaptoli su se protivili jozefinskim reformama. Zbog toga je car Josip II., osim postavljanja svojoj politici privrženih biskupa, donosio nove propise o uređenju kaptola imenujući lojalne svećenike na ispražnjena kanonička mjesta. Što se tiče Zagrebačkog kaptola, njega je zadesila jozefinska odredba o reduciranju broja kanonika. Reformirani Zagrebački kaptol sveden je s dvadeset i osam tek na osam kanonika.²⁶ Osnivanje novih župa, reorganizacija pastoralnog života i nova formu obrazovanja svećeničkog podmlatka bili su najvažnija briga cara Josipa II. Svećenike je trebalo obrazovati i odgajati za odane pristaše bečkog dvora. Osim brige za religijski život svojih župljana, trebali su sudjelovati u radu škola i voditi sustavne popise rođenih (krštenih) i umrlih. Kao obrazovani pojedinci župnici su trebali su biti posrednici i drugih znanja bilo u gospodarstvu bilo u nekom drugom području u službi postizanja *bonum commune*.²⁷

Što se tiče Maksimilijana Vrhovca i navedene tvrdnje da ga je zagrebačkim biskupom imenovao Josip II. držeći ga lojalnim svojoj reformskoj politici, ovdje ćemo istaknuti dvije važne sastavnice njegova društvenog i crkvenog angažmana iz predbiskupskog razdoblja. Obje podupiru tezu o Vrhovčevoj pripadnosti projezefinskoj intelektualnoj eliti. Prva je Vrhovčeva pripadnost slobodnim zidarima. Dokazivanje ili negacija članstva u slobodnozidarskoj loži bilo je predmetom historiografske rasprave tijekom 20. stoljeća.²⁸ Tek je pronalaskom Vrhovčeva imena u izvornoj građi bez sumnje utvrđeno da je kao mladi svećenik i kanonik bio članom masonske lože *Prudentia* u Zagrebu u kojoj je obnašao službu govornika, a potom zamjenika starješine. Riječ je o dvama dokumentima: jednom pismu i jednom popisu zagrebačke lože koji su poslani bečkoj loži *Zur wahren Eintracht*.²⁹ Pronašao ih je Josip Kolanović nepobitno dokazujući Vrhovčevu pripadnost slobodnozidarskoj loži *Prudentia* (njemački: *Der Klugheit*) u Zagrebu.³⁰ Jedan podatak, koji je zabilježen u protokolima iste bečke slobodnozidarske lože, nije bio poznat Kolanoviću ni dosadašnjoj historiografiji. Naime, Vrhovac je kao »brat posjetitelj«³¹ sudjelovao na

²⁵ Za hijerarhiju, službe i broj kanonika Zagrebačkog kaptola usp. M. JERKOVIĆ, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću*, str. 35–67.

²⁶ Za odredbu Ugarskog namjesničkog vijeća o smanjenju broja kanonika Zagrebačkog kaptola usp. Vlado MIKŠIĆ, *Der Josephinismus in der Diözese Zagreb zwischen 1780 – 1790*, disertacija obranjena na Katholisch-Theologische Fakultät, Universität Wien, Wien, 2013., str. 201.

²⁷ O pogledima i zahtjevima Josipa II. na obrazovanje i ulogu župnika usp. Eduard WINTER, *Der Josefismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740 – 1848.*, Wien, 1943., str. 161–173.

²⁸ Osvrt na historiografiju iz 20. stoljeća o Vrhovčevoj (ne)pripadnosti slobodnim zidarima donio je Franjo Emanuel HOŠKO, »Je li biskup Vrhovac bio crkveni obnovitelj po mjeri Tridentuskog koncila ili jansenist?«, *Croatia christiana periodica*, god. 30, br. 28, Zagreb, 2006., str. 132–139.

²⁹ Loža je utemeljena 1781., a ugašena krajem prosinca 1785. g. Usp. *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge »Zur wahren Eintracht« (1781 – 1785)* (ur. Hans-Josef IRMEN), Frankfurt am Main, Wien, 1994., str. 8–9, 19–20.

³⁰ Usp. Josip KOLANOVIĆ, »Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca«, *Croatia christiana periodica*, god. 5, br. 7, Zagreb, 1981., str. 1–28. Posljednji historiografski doprinos kontekstualiziranju i naravi Vrhovčeva slobodnog zidarstva rad je Josipe Dragičević. Autorica se osvrnula na historiografiju o problematici Vrhovčeve pripadnosti slobodnim zidarima. Pritom se nije koristila arhivskom građom koja bi mogla pružiti nove spoznaje u odnosu na one koje je obradio Kolanović. Josipa DRAGIČEVIĆ, »Maksimilijan Vrhovac i slobodno zidarstvo u 18. stoljeću«, *Croatia christiana periodica*, god. 34, br. 66, Zagreb, 2010., str. 49–60.

sjednici navedene bečke lože 21. listopada 1785. godine.³¹ Povod Vrhovčevu gostovanju najvjerojatnije je bilo primanje u ložu dvorskog agenta Josipa Keresturija, koji je također na istoj sjednici zabilježen kao posjetitelj.³² Kod Vrhovčeva imena stoji zapisano: »von der (Loge) der Klugheit zu Agram«. Tijekom studenoga i prosinca u protokolima lože može se pratiti Keresturijev proces primanja u ložu koji se dogodio 12. prosinca. Kolanović je dokazao da je zagrebačka loža *Prudentia* održavala veze upravo s bečkom ložom *Zur wahren Eintracht*.³³ Vrhovčeva nazočnost dodatna je potvrda da je održavao veze s ložom. Važno je istaknuti da je loža *Zur wahren Eintracht* okupljala intelektualnu elitu bečkih slobodnih zidara, da je podržavala jozefinske reforme i bila jedna od najprestižnijih u Monarhiji.³⁴ Preko 50 % članova lože (od njih 225) bili su sveučilišni nastavnici, djelatnici u kulturi i visoko pozicionirani državni službenici.³⁵ Članom lože bio je i Joseph von Sonnenfels.³⁶ On je bio jedna od najpoznatijih i najutjecajnijih osoba bečkoga intelektualnog kruga zadnjih desetljeća 18. i početkom 19. stoljeća: teoretičar kameralizma, osnivač kameralnih sudija na Bečkom sveučilištu, predavač i pisac udžbenika *Grundsätze der Polizey- Handlung- und Finanzwissenschaft* prema kojem se izvodila nastava na političko-kameralnim studijima za školovanje javnih službenika; dvorski savjetnik i kazališni kritičar.³⁷ Sonnenfels je bio najznačajniji teoretičar izgradnje državne uprave koja je uspostavljana jozefinskim reformama. To je, dakle, bilo slobodnozidarsko okruženje u kojem se kretao budući zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Osim Vrhovca pripadnici lože *Prudentia* bili su još neki ugledni zagrebački svećenici: Anton Kukec i Maksimilijan Čolić (profesori na Zagrebačkoj akademiji) te kanonici Stjepan Kolosvary i Filip Wohlgemuth.³⁸ Druga važna sastavnica još zornije pokazuje da je bio čovjek od povjerenja bečkog dvora cara Josipa II. Jedna od najvažnijih crkvenih reformi odnosila se na bogoslovna sjemeništa u kojima su se odgajali i obrazovali mladi klerici, budući svećenici. Reformom se bitno zadiralo u postojeće stanje. Naime, bogoslovna sjemeništa u pojedinim biskupijama, pa tako i Zagre-

³¹ Podatak i okolnosti Vrhovčeve nazočnosti na sjednici bečke lože »Zur wahren Eintracht« donio sam u doktorskoj disertaciji. S. LEDIĆ, *Josip Keresturi – javno djelovanje i politička misao*, str. 103–107.

³² Keresturijeva prva nazočnost na sjednicama lože »Zur wahren Eintracht« kao posjetitelja zabilježena je dvije sjednice ranije. Kod njegova imena piše da je bio član lože »3 weisen Lilien« iz Temišvara. Jedino je njegovo ime od svih posjetitelja 21. listopada istaknuto podcrtavanjem. Vidi zapisnike sjednica 419 do 439. *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge »Zur wahren Eintracht« (1781 – 1785)* (ur. Hans-Josef IRMEN), str. 306–317.

³³ J. KOLANOVIĆ, »Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca«, *passim*.

³⁴ Pod vodstvom Ignaza von Borna »Zur wahren Eintracht« postaje najuglednija slobodnozidarska loža u Beču. Borna je ložu vidio kao zajednicu orijentiranu prema znanosti te se loža od svog osnutka isprofilirala u tom smjeru. Usp. Helmut REINALTER, »Einleitung. Joseph II. und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren«, *Joseph II. und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren* (ur. Helmut REINALTER), Wien, 1987., str. 11–14.

³⁵ Četvrtina članova bili su vojni službenici i diplomati. Usp. Toshiro UEMURA, *Die Öffentlichkeit anhand der Wiener Broschüren zur Zeit Joseph II. Die Informationsverbreitung unter dem aufgeklärten Absolutismus*, doktorska disertacija obranjena na Universität Wien, Wien, 2011., str. 50.

³⁶ Heinz SCHULER, »Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht. Die Mitglieder der Wiener Elite-Loge 1781 bis 1785«, *Genealogisches Jahrbuch*, god. 31, Neustadt, Aisch, 1991., str. 34.

³⁷ Usp. Hildegard KREMERS, »Das kameralistische Werk von Joseph von Sonnenfels. Einige neue Aspekte der Quellenforschung«, *Joseph von Sonnenfels* (ur. Helmut REINALTER), Wien, 1988., str. 171–190; Helmut REINALTER, »Joseph von Sonnenfels als Gesellschaftstheoretiker«, *Joseph von Sonnenfels* (ur. Helmut REINALTER), Wien, 1988., str. 139–156.

³⁸ J. KOLANOVIĆ, »Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca«, str. 6.

bačkoj biskupiji, bila su najčešće pod upravom i skrbi pojedinog kaptola. Kanonici su obnašali upravljačke službe, a gotovo redovito bili su i nastavnici pojedinih teoloških predmeta. Odgoj budućih svećenika odvijao se u duhu Tridentskog koncila, koji je i propisao stvaranje bogoslovnih sjemeništa u svakoj biskupiji.³⁹ Josip II. bio je svjestan da ne može ostvariti svoje ideje ako svećenici ne prihvate viziju njihove uloge u društvu. Zbog toga je pristupio stvaranju centralnih sjemeništa u kojima su se i nastava i odgoj trebali provoditi pod državnim nadzorom i programom. Cilj je bio odgojiti budućeg svećenika koji je trebao biti svjestan da je svećenik službenik države, a tek potom Crkve.⁴⁰ Odredbama Josipa II. bogoslovna sjemeništa stavljena su pod nadzor države na način da su stvarana centralna sjemeništa (njem. *Generalseminar*).⁴¹ U okviru te reforme zagrebačko sjemenište postalo je centralno za sedam okolnih biskupija. Vrhovac je imenovan rektorom. Već je sljedeće godine novom carevom odredbom ukinuto zagrebačko centralno sjemenište, a školovanje bogoslova iz zemalja krune sv. Stjepana organizirano je u jedinstvenom sjemeništu u Pešti. Vrhovac je imenovan rektorom i novouspostavljenog peštanskog sjemeništa.⁴² Postavljanje Maksimilijana Vrhovca za rektora centralnih sjemeništa samo za sebe govori o njegovu ugledu na bečkom dvoru.

Slobodno je, dakle, zaključiti da je Vrhovac postao zagrebačkim biskupom kao provjereni zagovornik jozefinskih reformi. No, to je njegovo opredjeljenje prema kraju vladavine Josipa II., koji umire početkom 1790. godine, nosilo politički teret jer je u zemljama krune sv. Stjepana bujalo nezadovoljstvo. Dok su ugarsko-hrvatski staleži i redovi od početka opstruirali upravne, porezne i druge reforme, vidjevši u njima gubitak svojih tradicionalnih *iura et libertates*, i plemićko i neplemićko stanovništvo bilo je pogođeno novačenjem i velikim troškovima zbog rata protiv Osmanskog Carstva.⁴³ Ratni sukobi značili su zastoje trgovine žitom (i drugim živežom i proizvodima) rijekom Savom preko Karlovca prema Rijeci. Opskrba vojske i novačenje rezultiralo je nedostatkom radne snage i nestašicom. Ta je kriza u isto vrijeme pridonosila nezadovoljstvu širih društvenih slojeva prema reformskoj politici Josipa II. Što se tiče klerikalnih prilika u Zagrebačkoj biskupiji, Kaptol je bio pogođen znatnim gubitkom utjecaja, ali i prihoda, zbog smanjenja broja kanonika.⁴⁴ Jednako tako kanonici su bili zatečeni ukidanjem zagrebačkog obreda u liturgiji i nizom promjena u crkvenom kalendaru, a svakako i oduzimanjem upravljanja i uklanjanjem iz odgoja klerika u bogoslovnom sjemeništu.⁴⁵ Jedna od najvažnijih reformi u Zagrebačkoj

³⁹ Zagrebačko sjemenište osnovano je između 1564. i 1576. godine. Dakle, za trajanja ili neposredno nakon Tridentskog koncila. Stjepan RAZUM, »Zagrebačko sjemenište sredinom XVIII. stoljeća«, *Tkalčić. Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, god. 12, br. 12, Zagreb, 2008., str. 401, 411.

⁴⁰ F. E. HOŠKO, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*, str. 78–79.

⁴¹ Za ustroj i program odgoja usp. E. WINTER, *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848.*, str. 173–198.

⁴² *Isto*, str. 81–82.

⁴³ Za političku, gospodarsku i društvenu krizu u kontekstu rata protiv Osmanskog Carstva 1787. – 1791. g. usp. H. HASELSTEINER, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, str. 109–210.

⁴⁴ Važno je napomenuti da je Vrhovac intervenirao kako bi određeni kanonici ostali u službi. Za neke je obrazlagao da su mu potrebni kao suradnici, a za druge poodmaklu životnu dob. Njegovu zahtjevu dijelom je udovoljeno. V. MIKŠIĆ, *Der Josephinismus in der Diözese Zagreb zwischen 1780–1790*, str. 202.

⁴⁵ Za navedene reforme u Zagrebačkoj biskupiji usp. V. MIKŠIĆ, *Der Josephinismus in der Diözese Zagreb zwischen 1780–1790*, str. 139–144, 219–222. Lukinović napominje da je provedba careve odluke o ukidanju zagrebačkog obreda i uvođenje rimskog bio prvi dekret biskupa Vrhovca (5. listopada 1788.). Prema

biskupiji bila je osnivanje novih župa pred sam kraj vladavine Josipa II.⁴⁶ Taj organizacijski proces, osim što je iziskivao znatna materijalna sredstva, stvorio je drukčije odnose među svećenstvom. Preko stotinu novoosnovanih župa i kapelanija promijenili su dotadašnju pastoralnu i društvenu sliku klera Zagrebačke biskupije. Novi su župnici u kontekstu jozefinskih reformi postali svjesni važnosti svoje službe i uloge koju im je namijenila politika bečkog dvora. U tom je smislu bila očekivana njihova privrženost biskupu Vrhovcu jer se osnivanje župa odvijalo pod njegovim biskupskim patronatom. S druge strane biskup nije mogao očekivati podršku Kaptola. Financiranje novih župa i župnika bio je jedan od razloga zbog kojih je smanjen broj kanonika jer su se njihova primanja preko Vjerskog fonda usmjeravala na uzdržavanje župa.⁴⁷ Bilo je to novo stanje te Zagrebački kaptol ni nakon obnove broja kanonika poslije povlačenja jozefinskih odredaba nije mogao računati na povratak utjecaja iz predjozefinskog doba.⁴⁸

Nakon smrti Josipa II. početkom 1790. godine u zemljama krune sv. Stjepana uslijedile su nove političke i društvene turbulencije.⁴⁹ Staleška reakcija očitovala se sazivanjem staleškog sabora i plemićkih županijskih skupština. Nakon početnih zajedničkih osporavanja jozefinske uprave na Ugarsko-hrvatskom saboru ubrzo je došlo do prvih sporenja, a potom i negacija autonomnih upravnih i fiskalnih prava *Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* od mađarskih staleža. Sljedeći važan čimbenik, koji se odrazio na sva područja života, bile su posljedice izazvane Francuskom revolucijom. S jakobinskom diktaturom 1792. godine pokrenuti su koalicijski ratovi protiv francuske revolucionarne vlasti. Taj je fenomen intenzivno obilježio europske zemlje. Nije zaobišao ni hrvatske prostore, a poglavito se odrazio i na samog biskupa Vrhovca. On je bio višestruko optužen da je podržavao jakobinske revolucionarne ideje i tajno ih širio među svojim svećenstvom. Zbog toga se morao opravdavati pred vladarom, što mu je i uspjelo.⁵⁰ Ujedno je to bio dodatan povod za kritike njegovih unutarcrkvenih osporavatelja. U kontekstu hrvatsko-ugarske staleške reakcije i nepovjerljive politike bečkog dvora prema svemu što bi upućivalo na podržavanje prevrata u Francuskoj i moguće širenje prevratničkih ideja u Habsburškoj

njemu, kanonici se tom dekretu nisu usprotivili jer je njihov broj već prije bio reduciran na osam. Što se tiče zagrebačkog sjemeništa, ono je obnovljeno neposredno nakon što je Josip II. povukao svoje reforme – dakle, početkom 1790. No, biskup Vrhovac nije dopustio da Zagrebački kaptol povрати upravu nad sjemeništem jer je smatrao da samo utjecajem na odgoj budućih svećenika može provoditi svoje reformske biskupske zamisli. A. LUKINOVIĆ, *Zagreb – devetostoljetna biskupija*, str. 281, 289–292.

⁴⁶ Osnovane su 74 nove župe i 35 novih kapelanija. V. MIKŠIĆ, *Der Josephinismus in der Diöcese Zagreb zwischen 1780 – 1790*, str. 75–102.

⁴⁷ Podređivanje crkvenih institucija državi u smislu korisnosti bio je temeljni motiv sveobuhvatnih jozefinskih crkvenih reformi. S te je pozicije ukidao neke crkvene redove i reformirao kaptole s ciljem da se prihodi koje je država dobivala usmjere u jedinstveni Vjerski fond iz kojeg su se financirali drugi projekti poput osnivanja i uzdržavanja župa. Usp. Derek BEALES, *Joseph II: Volume 2, Against the world 1780 – 1790*, Cambridge, 2009., str. 271–306.

⁴⁸ Neposredno pred smrt Josip II. povukao je sve svoje odredbe, osim Patenta o vjerskoj toleranciji. *Isto*, 626–630.

⁴⁹ Jaroslav ŠIDAK, »Hrvatske zemlje u Vrhovčevo doba (1790 – 1827)«, *Maksimilijan Vrhovac, Dnevnik. Diarium, Svezak 1 (1801 – 1809)* (ur. Dragutin PAVLIČEVIĆ), Zagreb, 1987., str. 11–16.

⁵⁰ Za optužbe Ignjata Martinovića protiv biskupa Vrhovca iznesene bečkom dvoru, kojima je biskup prokazan kao zagovaratelj jakobinske revolucionarne ideje i sudionik zavjere protiv bečkog dvora, te optužbe i difamacije nekih drugih Vrhovčevih protivnika usp. F. E. HOŠKO, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*, str. 35–36.

Monarhiji Vrhovcu je zasigurno bilo vrlo otežano provoditi svoje zamisli u Biskupiji. Naime, njegovo nedvojbeno pristajanje uz jozefinske reforme, pripadnost slobodnim zidarima i sastajanje s opatom Ignjatom Martinovićem, koji ga je prokazao kao sudionika u jakobinskoj zavjeri, bili su breme iz prošlosti, koje mu je u novim okolnostima otežavalo crkveno i javno djelovanje.

2. Vizitacija Katedralnog arhidakonata: prijepori i sporovi između biskupa i kanonika

Vrhovac je početkom 1792. godine započeo kanonsku vizitaciju Biskupije. Bilo je to njegovo prvo značajnije pastoralno djelovanje poslije careve smrti. U duhu jozefinske brige za vjerski život stanovništva i uređenje funkcioniranja službi Vrhovac je vizitacijom nastavio provoditi svoje biskupske postulate. No, pokazalo se da je od samog početka nailazio na opstruiranja pa je vizitacija Katedralnog arhidakonata, tj. zagrebačke stolne crkve, Kaptola i Zbora prebendara, koji su bili zaduženi za službu Božju i druge duhovne i liturgijske službe, bila obilježena neprekidnim sporovima i međusobnim optužbama. U pripremi vizitacije Vrhovac je tražio odobrenje vladara te mu je u rujnu 1791. godine izložio zbog čega je u neprestanom sukobu sa Zagrebačkim kaptolom.⁵¹ Izvijestio je vladara o četirima spornim pitanjima. Prvo se tiče upravljanja stolnom crkvom i vršenja obreda u njoj. Biskup je smatrao da ima pravo uvida u materijalne i duhovne prilike glede stolne crkve. Kaptol je, prema biskupovoj tvrdnji, odbijao predočiti biskupu bilo kakve informacije s tumačenjem da biskup nema pravo nadzora i da je to isključiva nadležnost Kaptola. Druga se odnosila na Zbor prebendara pri čemu je Kaptol također inzistirao da biskup nema nikakvo pravo uvida u njegovo djelovanje s objašnjenjem da prebendari kao pomoćno svećenstvo polažu prisegu Kaptolu koji regulira njihove obveze. Kao treći razlog sukoba naveo je da Zagrebački kaptol inzistira na povratku starog zagrebačkog obreda, koji je zamijenjen rimskim.⁵² Četvrti prijepor odnosio se na upravljanje bogoslovnim sjemeništem, koje je stavljeno pod upravu biskupa, dok Kaptol zahtijeva da se vrati pod njihovu upravu kao što je bilo prije reformi Josipa II. Vrhovac zaključuje da Zagrebački kaptol ne dopušta biskupu ostvarivanje biskupskih prava te da se drži jednakim biskupu. Problematika nadležnosti bila je tema prepiske između biskupa Vrhovca i velikog prepošta Zagrebačkog kaptola Franje Popovića iz ljeta 1790. godine.⁵³ Na Vrhovčevo inzistiranje oko postavljanja nekih svećenika na službe u Katedralnom arhidakonatu prepošt odgovara da se kao biskup nema pravo miješati u unutarnje poslove Katedralnog arhidakonata jer to pripada pravu katedralnog arhidakona i Kaptola. Prepošt Popović nadalje tvrdi da je Zagrebački kaptol vjekovima dobro surađivao s biskupima, a da je tu harmoniju prekinuo i započeo s razmiricama upravo biskup Vrhovac oduzimanjima njihovih nadležnosti. Vrhovac u pomirljivom odgovoru izražava žaljenje što je Kaptol s mnogim stranim zagrebačkim biskupima dobro surađivao, dok je s njim, koji je i Hrvat i njihov gojenac (što je

⁵¹ NAZ, *KV, Protokoli* 201, spis 10 i 10 a. Spis 10 a je Vrhovčev autograf, nacrt spisa 10. Pismo je datirano 24. rujna 1791. u Beču.

⁵² Samo petorica kanonika nakon smrti Josipa II. nisu potpisala predstavku Kaptola za povratak zagrebačkog obreda. Njima Vrhovac pismom iz Požuna 26. 11. 1790. osobno poimence zahvaljuje. NAZ, *KV, Protokoli* 201, spis 2.

⁵³ NAZ, *KV, Protokoli* 201, spis 5 i 7.

podcrtao), u neprestanom sukobu.⁵⁴ Vrhovčev odgovor svakako valja promatrati u kontekstu staleške reakcije nakon smrti Josipa II. u koju je ulazila i obnova Zagrebačkog kaptola na dvadeset i osam članova. Iz Vrhovčeva obraćanja vladaru i prepiske s prepoštom Popovićem vidljivo je da su temeljna neslaganja između njega i Zagrebačkog kaptola bile reforme koje je u Zagrebačkoj biskupiji biskup implementirao prema odredbama Josipa II. Zagrebački kaptol kao staleška crkvena institucija očekivao je da će dokidanjem jozefinskih reformi vratiti svoja dokinuta *iura*. No, biskup Vrhovac nije odustajao od namjere da preko instituta kanonskih vizitacija osobnim pohodom ostvari nadzor nad svim institucijama Biskupije.⁵⁵ U tom je smislu u pripremi protokola vizitacije Vrhovac kanonicima obrazložio koji su njegovi ciljevi i zbog čega se uopće odlučio na vizitaciju Katedralnog arhiđakonata.⁵⁶ Dokument je datiran 15. siječnja 1792. godine (dakle, isti dan kao i službeni dekret najave vizitacije), a predstavlja biskupove upute za početak vizitacije 15. veljače. Nakon obrazloženja da je prema uputama Tridentskog koncila vizitacija njegova pastoralna dužnost Vrhovac je zahtijevao da mu Kaptol odgovori na pitanja koja je naveo u 27 točaka. Inzistiranje na pisanim odgovorima obrazložio je što bržim i kvalitetnijim okončanjem vizitacije Katedralnog arhiđakonata. Kaptol se trebao očitovati o svemu što je pod njegovom upravom: o stanju relikvija i oltara u stolnoj crkvi te njihovih prihoda; o indulgencijama s dokumentacijom; o obredima i blagdanima i svemu što se tiče liturgije, molitvenog i sakramentalnog života; o crkvenom ruhu i financiranju; potom o stanju kanoničkih kurija; vrsti prihoda i troškova; i na kraju o stanju kaptolske biblioteke. Najvažnije su točke 7 – 9 u kojima se tražilo da se biskupu dostave statuti i drugi dokumenti iz povijesti Kaptola i Zbora prebendara (*Collegii Praebendariorum*): o njihovu osnutku; o njihovim pravima i povlasticama (*jura et privilegia*) uz pismeni osvrt je li sva ta prava i povlastice još vrijede. U točkama 10 – 15 traži se popis dobara, prihoda, desetina i svega što se tiče materijalnih izdataka Kaptola i Zbora prebendara te dobara i primanja sakristana, zborovođe i drugih službi u stolnoj crkvi. Iz toga prvog biskupova dopisa jasno je vidljivo da je vizitacija Katedralnog arhiđakonata trebala završiti temeljitim uređenjem statuta Kaptola i Zbora prebendara kojim bi se regulirala njihova prava i dužnosti. Kada su kanonici dobili dopis, isti su dan uputili svoje primjedbe.⁵⁷ Suprotstavili su se samom protokolu: što biskupa na početku vizitacije moraju dočekati kod stepenica biskupova dvora, da se prilikom prozivanja moraju odazvati s »prisutan« (latinski: *adsum*), što je završetak dnevne vizite planiran u 13 sati, što se za obred vizitacije uzima novi rimski, a ne stari zagrebački. Vrhovac se osvrnuo na svaku pojedinu točku primjedaba, ali je kanonicima udovo-

⁵⁴ Vrhovac naglašava da je on narodnošću Hrvat, čime se ponosi (*Croatam me esse glorior*), a k tomu je dio obrazovanja primio pod vodstvom Kaptola. Tim je, tvrdi, žalosnije što je Kaptol skladno surađivao s biskupima koji su bili stranci i nisu bili u kaptolskom sjemeništu: (...); *dolorosius adhuc, si cum illis Praelatis suis, qui nec gente ejates erant, nec educationem sub cura ejusdem V(enerabilis) Capituli acceperant, (...), mecum autem, qui et gente Croatam me esse glorior, et more educationis partem sub cura praelibati V(enerabilis) Capituli acceptam grata memoria recolo (...)*. NAZ, KV, Protokoli 201, spis 7.

⁵⁵ Tradicionalno su kanonske vizitacije obavljali arhiđakoni i podnosili izvješće biskupu. Tako je vizitaciju Katedralnog arhiđakonata vršio katedralni arhiđakon. Vrhovčeva vizitacija mogla je započeti tek nakon vladareva odobrenja, koje je poslala Ugarska dvorska kancelarija 14. studenoga 1791. Dokument je adresiran na biskupa Vrhovca i Zagrebački kaptol. KV, Protokol 201., spis 9.

⁵⁶ NAZ, KV, Protokoli 203, str. 145–149.

⁵⁷ Kronologiju i kratak sadržaj prepiske između biskupa i Kaptola od najave vizitacije do početka 15. veljače donosi Zapisnik vizitacije. NAZ, KV, Protokoli 203, *Acta visitationis*, točka 1. – 12.

ljio jedino oslobodivši ih obveze da se na prozivci prvoga dana moraju odazvati. Nije teško zamisliti bizarnost situacije u kojoj ceremonijar proziva kanonike, a oni su se biskupu, koji ih godinama poznaje i susreće, trebali glasno odazvati! To bi bio znak određenog discipliniranja od kojeg je Vrhovac ipak odustao. Nakon završetka vizite stolne crkve krajem veljače 1792. godine trebala je biti nastavljena vizita pojedinih kanonika u njihovim kanoničkim kurijama.⁵⁸ Uoči te vizite kanonici su biskupu predali novu predstavku.⁵⁹ Za razliku od prve, koja se odnosila na protokol, sadržaj novog obraćanja biskupu svjedoči da se radilo o samoj biti problematike njihova međudnosa: kanonici su u odgovoru istaknuli da su pod biskupom Vrhovcem, a uslijed reformi Josipa II. lišeni mnogih svojih prava. Za pojam »lišeni / orobljeni« stoji *spoliati*, što je termin kojim se opisuje da je određena stranka odredbama više instancije ostala bez nekog svog ranije stečenog prava. Kao sinonimi za *spoliati* koriste se participi *laesi*, *violati* (»nasilno povrijeđeni«). Sadržaj dokumenta otkriva kojih su stečenih prava kanonici, prema njihovu objašnjenju, bili *spoliati*. Najviše teksta posvetili su ukidanju zagrebačkog obreda zbog čega je, kako se tvrdi, došlo do problema u održavanju molitvenih službi u stolnoj crkvi. Uz to je kao problem njihovih molitvenih i liturgijskih dužnosti istaknuto i smanjenje broja kanonika za vrijeme vladavine Josipa II. Zatim prava na sudjelovanje pri predlaganju prebendara i kanonika, prava upravljanja sjemeništem, prava ovjeravanja i izvršavanja kanoničkih oporuka te izmjena vlastitih statuta. Biskup je u odgovoru poricao da su kanonici *spoliati*.⁶⁰ Tražio je da se pojedinačno vlastoručnim potpisom izjasne o navedenom dokumentu *de spolio*, čime bi osobno potvrdili da su ih »pokojni vladar Josip II. i biskup Vrhovac orobili«. To je bilo prvo pismeno biskupovo obraćanje Kaptolu, čiji je diskurs vrlo prijekoran. Vrhovac se osvrnuo na svaku pojedinu točku u kojoj su kanonici tumačili da su *spoliati*. Sve ih je redom odbacio. Na kraju je držanje kanonika od početka vizitacije nazvao pobunom, prekoravajući ih da svoje duhove primire i okane se ispraznih pismenih i usmenih prigovora. Dobio je odgovor da nije potreban pojedinačni potpis te da su se izrazom *spolium* koristili samo u kanonsko-pravnom kontekstu, navodeći bez kojih su prava ostali, a da pritom nisu htjeli vrijeđati ni uspomenu na pokojnog vladara Josipa II. ni biskupa. Vrhovac je nakon vizite stolne crkve uputio Kaptolu niz pitanja o njezinu stanju, održavanju molitvenih službi i liturgije. Na neka nije dobio odgovor dok su ostali bili nepotpuni zbog čega je opetovano zahtijevao potpuniji izvještaj, ali ga nije dobio. Korak dalje kanonici su išli kada su u jednoj predstavi napisali da detaljnije odgovore na biskupova pitanja mogu dati samo na nadležnom crkvenom sudu.⁶¹

Iz svih navedenih dokumenata vidljivo je da su tijekom vizitacije stavovi biskupa Vrhovca i Zagrebačkog kaptola što se tiče nadležnosti i njihove uloge u Biskupiji bili jednako suprotni kao što ih je biskup predstavio vladaru u rujnu 1791. godine. Niti je Kaptol

⁵⁸ Vizitacija stolne crkve trajala je od 15. do 27. veljače. Detaljno je opisana u *Acta visitationis* na gotovo devedeset stranica teksta. NAZ, KV, *Protokoli* 203, *Acta visitationis*, točka 13. – 61.

⁵⁹ Predstavka je datirana 28. veljače 1792. NAZ, KV, *Protokoli* 201, spis 21.

⁶⁰ Vrhovac je predstavku Kaptola nazvao *de spolio*. Biskupov odgovor datiran je 30. travnja 1792. NAZ, KV, *Protokoli* 201, spis 17.

⁶¹ Kronologiju prepiske između biskupa i Kaptola po završetku vizitacije stolne crkve s kratkim osvrtom na sadržaj pojedinog dokumenta, kao i sve druge aktivnosti vezane uz vizitaciju tijekom 1792. g. donosi *Acta visitationis*. NAZ, KV, *Protokoli* 203, *Acta visitationis*, točka 63 – 123.

kanio ponuditi potpune odgovore na postavljena pitanja niti je Vrhovac odustajao od svoja prava. Tijekom dvije godine od smrti Josipa II. do početka vizitacije Kaptol je zauzeo stav da se njegova prava vrate na pozicije prije jozefinskih reformi koje je implementirao Vrhovac. U tom smislu valja promatrati Vrhovčevu inzistiranje da mu Kaptol u povijesnoj ekspertizi potkrijepljenoj izvornim dokumentima (točke 7 – 9 dokumenta od 15. siječnja) dokaže svoje povlastice na koje se pozivao da mu pripadaju. Vrhovčev zahtjev za predočavanjem izvornih dokumenata, odnosno traženje uvida u povijesno-pravnu dokumentaciju, bio je u skladu s praksom koju je u Banskoj Hrvatskoj ranije provodilo Hrvatsko kraljevsko vijeće kao dio upravne politike bečkog dvora.⁶²

Dakle, već su tijekom prvih tjedana na vidjelo izišle nepomirljive protivštine između biskupa i Kaptola. Nastavkom vizitacije, nastavljena je i prepiska. Biskupova pitanja protegnula su se na podnošenje izvještaja o pojedinim kanonicima i potpunijim odgovorima glede funkcioniranja liturgijskih i molitvenih obveza u stolnoj crkvi. Iznenađujuća bila je posjeta kanoničke delegacije biskupu 26. rujna 1792. godine.⁶³ Do tada se komuniciralo pisanim predstavkama. Naime, u Zagrebu se pojavio tiskani rukopis u kojem je dio kanonika, kako su sami rekli biskupu, bio oklevetan.⁶⁴ Delegacija je tražila od biskupa zaštitu na što je on odgovorio da će zaštitu njihova ugleda tražiti i kod vladara pod uvjetom da se okonča vizitacija. U tom je smislu Vrhovac zahtijevao da kanonici izaberu delegaciju s kojom bi dovršio otvorena pitanja o stolnoj crkvi i nastavku vizitacije. Kaptol je izabrao lektora Josipa Taispergera i čazmanskog prepošta Ivana Josipovića. Oni su vrlo brzo dostavili upotpunjene pisane odgovore glede stolne crkve te su tražili pisana pitanja za pojedine kanonike i prebendarski zbor. Vrhovac je u listopadu najavio odlazak u Budim te je obavijestio kanonike da pisane odgovore dostave u biskupov dvor kako bi ih mogli prosljediti njemu u Budim. Kaptol i Zbor prebendara predali su pisane odgovore već početkom studenoga s molbom biskupu da se glede spornih pitanja čim prije postigne sporazum.

Status quo trajao je do srpnja sljedeće godine kada je vladar javio biskupu da će udovoljiti imenovanju novih kanonika za četiri upražnjena mjesta kada se u Beč dostave dekreti (zaključci) vizitacije stolne crkve i Zagrebačkog kaptola.⁶⁵ Biskup je i sredinom sljedeće 1794. godine zahtijevao nadopunjavanje pojedinačnih odgovora kanonika i prebendara. Na taj zahtjev trinaest kanonika potpisuje nepovjerenje biskupu te ga obavještavaju da su dvojicu kanonika poslali u Beč u Ugarsku dvorsku kancelariju kako bi iznijeli pritužbe na biskupov rad.⁶⁶ Vrhovac je od Dvorske kancelarije zahtijevao da ne primi kaptolsko izaslanstvo jer će Kaptolu nakon završetka vizite biti slobodno pravnim putem osporavati zaključke. No, delegacija je u Beču primljena te je predala svoju predstavku protiv biskupa Vrhovca.

⁶² Jedan od važnih zahtjeva bečkog dvora u drugoj polovici 18. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj odnosio se na sređivanje arhiva kako bi državni dikasteriji, između ostalog, mogli imati uvid u dokumente na koje se pojedina institucija pozivala. Usp. I. HORBEC, *Prema modernoj državi*, str. 467–469, 479–486.

⁶³ NAZ, KV, *Protokoli* 203, *Acta visitationis*, točka 112.

⁶⁴ Riječ je o anonimnom rukopisu *Reflexiones de reformatione cleri Zagrabienensis* (»Razmatranja o reformi zagrebačkog klera«); Metropolitanska knjižnica, sign. M 5.624; rukopis je izazvao širu raspravu, što je tema zasebnog rada.

⁶⁵ To je jedino zabilježeno za cijelu 1793. godinu. NAZ, KV, *Protokoli* 203, *Acta visitationis*, točka 124. i 125.

⁶⁶ Nakon prekida od godinu dana vizitacija je nastavljena tijekom srpnja 1794. NAZ, KV, *Protokoli* 203, *Acta visitationis*, točka 126. – 130.

Nekolicina kanonika nije se slagala s pritužbama protiv biskupa te su se otvoreno izjašnjavali dajući mu podršku. Prvi put je zabilježeno da su trojica kanonika (Ignacije Župančić, Matija Ašperger i Emerik Vory) 16. 3. 1792. godine zamolila biskupa da primi na znanje kako nisu znali za nastanak dokumenta *de spolio* od 28. veljače i da ga ne podržavaju.⁶⁷ Njima su se 22. svibnja 1792. pridružili kanonici Ivan Šbarić, David Pizetty, Simeon Jelačić, Stjepan Kollosvary, Filip Wolgemuth.⁶⁸ Isti su se kanonici priklonili biskupu kada mu je većina kanonika izglasala nepovjerenje u srpnju 1794. godine.⁶⁹ Konačno je dvanaest kanonika 17. srpnja 1794. godine potpisalo dopis u kojem su izrazili pokornost biskupu kao vizitatoru uz obećanje da će u potpunosti podržati zaključke vizitacije.⁷⁰ Istaknuli su kako su svjesni da ponašanje Kaptola prema biskupu šteti ugledu Crkve i sablažnjivo utječe na mlađi kler. Stoga su izrazili podršku da biskup po okončanju vizitacije dekretima uvede striktna pravila kojima će se takva ponašanja iskorijeniti. Svakako je važno istaknuti da je biskup krajem 1790. godine imao podršku tek petorice kanonika. Ona se očitovala time što nisu željeli potpisati apelaciju Kaptola za vraćanje zagrebačkog obreda.⁷¹

Početak rujna 1794. godine završene su pojedinačne vizite kanonika i prebendara, a sredinom rujna vizitirana je kaptolska sjednica, čime je biskup okončao planirani pregled svih pojedinaca, institucija i objekata.⁷² U međuvremenu je Zagrebački kaptol, a prosljeđeno je na znanje i biskupu, 16. rujna dobio kraljevu uredbu posredstvom Ugarskog namjesničkog vijeća kojom su podržani njihovi zahtjevi.⁷³ Određeno je da se raspodjela kaptolskih prihoda dijeli prema starom običaju prije jozefinskih reformi. To je značilo da mlađi kanonici, na čijoj je strani bio biskup Vrhovac, nisu smjeli odlučivati o diobi prihoda, već su primali dio prema ranijem modelu o kojem su odlučivali stariji kanonici. Također, stoji da se biskup Vrhovac glede kaptolskih primanja suzdrži od jednostranih nasilnih mjera koje bi podrazumijevale uzurpaciju. Nadalje da ne dira stare kaptolske stečevine i da ne intervenira u njihove statute. Poglavitno je naglašeno da arhiđakonima vrate njihove nadležnosti u arhiđakonatima.⁷⁴ Biskupa se požurivalo na okončanje vizitacije te je istaknuto da ne priječi Kaptolu obratiti se sudu ako bude nezadovoljan zaključcima. Na kraju je i biskupu i Kaptolu dopušteno obratiti se prizivom vladaru. Bio je to odgovor na pritužbe i zahtjeve koje su Kancelariji dostavila dvojica kanonika u ime Kaptola u srpnju. Odgovor Kancelarije sam za sebe dovoljno govori da je Zagrebački kaptol uspješno lobirao u Beču. No, bez obzira na dospjeli dopis biskup je 18. rujna dekrete vizitacije predao Kaptolu na uvid, a proglasio ih službeno nekoliko dana kasnije.⁷⁵ Riječ je o opsežnom dokumentu na

⁶⁷ NAZ, KV, Protokoli 203, *Acta visitationis*, točka 67.

⁶⁸ Isto, točka 80.

⁶⁹ Isto, točka 127.

⁷⁰ NAZ, KV, Protokoli 200, spis 76.

⁷¹ Vrhovac im iz Požuna 26. 11. 1790. godine dopisom zahvaljuje na podršci. NAZ, KV, Protokoli 201, spis 2.

⁷² NAZ, KV, Protokoli 203, *Acta visitationis*, točka 122. i 123.

⁷³ *Ordinatio Regia medio Excelsi Consilii Locumtenentialis percepta est (...)*. NAZ, KV, Protokoli 203, *Acta visitationis*, točka 134. »Vladareve odredbe« za zemlje krune sv. Stjepana nastajale su u Ugarskoj dvorskoj kancelariji. U procesu formiranja odredaba sudjelovao je sustav službenika Kancelarije te se o njima ne može govoriti kao o »odredbi Vladara«. Usp. I. HORBEC, *Prema modernoj državi*, str. 73, 262–263.

⁷⁴ O podjeli Zagrebačke biskupije na arhiđakonate, o kanoničkoj službi arhiđakona, kanonskim vizitacijama u 17. i 18. stoljeću usp. Andrija LUKINović, *Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije. I. Gorski arhiđakonat*, Zagreb, 2006., str. 7–39.

⁷⁵ NAZ, KV, Protokoli 203, *Acta visitationis*, točka 136.

234 stranice teksta naslova *Decreta visitationis canonicae cathedralis ecclesiae Zagrabiensis ejusdem cleri publicata anno MDCCXCIV*.⁷⁶ To pretpostavlja da je tekst odredaba nastao i prije nego što je biskup dobio na znanje odgovor Ugarske dvorske kancelarije. Odredbe se sastoje od četiriju zasebnih odlomaka. Dva se odnose na reguliranje službe Božje, pojedinačnih duhovnih obveza i ostalog što je vezano uz stolnu crkvu. Druga dva su novouspostavljeni statuti Zagrebačkog kaptola: *Statuta Capituli Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis* (str. 7–114.) i statuti Zbora prebendara: *Statuta Collegii Praebendariorum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis* (str. 183–234.).

Većina kanonika i prebendara, što je bio očekivani slijed, nije odobravalala dekrete vizitacije. Uputili su predstavku biskupu, a potom su pred kaločkim nadbiskupom pokrenuli sudsku parnicu. Vrhovac je također bio aktivan te je početkom listopada otišao u Beč s ciljem osporavanja odredaba od 16. rujna, koje su u svemu podržavale primjedbe i zahtjeve Zagrebačkog kaptola. No, Vrhovac nije uspio pridobiti Ugarsku dvorsku kancelariju na svoju stranu, pa je pred kaločkim kanonskim sudom započeo dugotrajan sudski spor.⁷⁷ Nakon godina osporavanja, podnesaka, međusobnih pritužaba (i između samih kanonika) proces je okončan sporazumom između biskupa Vrhovca i Zagrebačkog kaptola i vladarvom ovjerom tek početkom 1800. godine, a biskupovim proglašenjem novih dekreta nekoliko mjeseci kasnije. Važno je napomenuti da su pred metropolitanskim sudom u Kaloči bili osporavani i sami akti vizitacije, dakle i protokol i postupci, a ne samo odredbe. *Decreta visitationis* iz 1794. godine oko kojih se sporilo na sudu i oko kojih su Zagrebački kaptol i biskup Vrhovac imali različite stavove, bili su: 1) trajanje i način provođenja vizite;⁷⁸ stvaranje novih statutarnih odredaba kojima se uređuju prava, dužnosti i djelovanje Kaptola;⁷⁹ sazivanje i vođenje kaptolskih sjednica;⁸⁰ položaj, uloga i dužnosti arhiđakona;⁸¹ imenovanje novih kanonika na upražnjena mjesta;⁸² rimski obred;⁸³ dnevne molitvene obveze kanonika u koru stolne crkve;⁸⁴ pod kojim uvjetima kanonik ima pravo izbivati iz Biskupije;⁸⁵ povezivanje podjele kaptolskih primanja pojedinim kanonicima

⁷⁶ NAZ, *KV, Protokoli* 209 a.

⁷⁷ Tijek komunikacije biskupa s predstavnicima Kaptola i Zbora prebendara nakon predočavanja dekreta do početka parnice zabilježen je u zaključnim točkama *Acta visitationis*. NAZ, *KV, Protokoli* 203, *Acta visitationis*, točka 137 – 153.

⁷⁸ Ruspini je s kanonsko-pravnog aspekta analizirao točke prijepora i polazišta biskupa i Kaptola. I. A. RUSPINI, »Kanonika vizita b. M. Vrhovca iz godine 1792.–1794.«, *Bogoslovska smotra*, god. 7, br.2, 1916., str. 118–120.

⁷⁹ *Isto*, str. 210–214.

⁸⁰ Ta zasebna točka zaključaka vizitacije odnosila se na način sazivanja, vođenja i odlučivanja na sjednicama s obzirom na službu pojedinih kanonika (prepošt, lektor, kantor, kustos, arhiđakoni) i zastupanja biskupovih interesa. Vrhovac je namjeravao imati utjecaja na kaptolske sjednice, što biskup dotad nije imao. *Isto*, str. 214–218.

⁸¹ *Isto*, str. 218–222.

⁸² *Isto*, str. 222–225.

⁸³ Kanonici su inzistirali na zadržavanju starog zagrebačkog obreda, koji je ukinuo Josip II. Taj biskupov dekret iz 1794. ostao je nepromijenjen u zaključnim dekretima iz 1800. godine. Dakle, ostao je na snazi rimski obred. *Isto*, str. 321–334.

⁸⁴ Biskup je inzistirao da svi kanonici svakog dana imaju obvezu obavljati cijelu dnevnu »službu Božju«, tj. sve časove zajedničke molitve časoslova. Kanonici su to negirali. I taj je biskupov dekret u cijelosti potvrđen 1800. godine. *Isto*, str. 334–338.

⁸⁵ *Isto*, str. 338–339.

povezano s njihovim dnevnim izvršavanjem dužnosti u stolnoj crkvi (dnevna služba Božja, ispovijedi, propovijedanje i sve ostalo što je biskup od kanonika tražio).

Zaključak (vizitacije)

Po završetku procesa i postizanjem sporazuma s Kaptolom, Vrhovac je nove dekrete objavio pod naslovom *Decreta Sacrae Visitationis Canonicae Auctoritate (...) Maximiliani Verhovacz (...) edita et publicata anno 1794., republicata vero anno 1800. pro Ecclesia, Choro et Clero cathedrali Zagrabienis*.⁸⁶ Usporedbom s dekretima iz 1794. godine vidljivo je da nije bilo značajnih izmjena, što je biskup dao istaknuti i u samom naslovu »ponovno objavljenih« (*republicata*) dekreta. Izmijenjen je raspored i naslovi dekreta: dva poglavlja o stolnoj crkvi su na početku; potom slijede statuti Kaptola s novim naslovom: *Constitutiones et Statuta Capituli Cathedralis Ecclesiae Zagrabienis* (str. 66–173.) i statuti Zbora prebendara također s izmijenjenim naslovom: *Statuta et Constitutiones Collegii Praebendariorum Cathedralis Zagrabienis ecclesiae* (str. 174–228.). Na kraju zbirke dekreta nalazi se osvrt na cijeli proces kanonske vizitacije od najave do nastanka konačnih dekreta.⁸⁷ Osvrt ne ulazi u sadržaj dekreta, već kao svojevrsan tumač objašnjava zašto su dekreti ponovno objavljeni 1800. godine. Ovjeren je notarevim potpisom i biskupovim pečatom. Navedeni su datumi početka vizitacije, objavljivanja dekreta iz 1794. godine, zatim su popisani kanonici i prebendari kao svjedoci objavljenih dekreta. Potom je naznačen njihov priziv pred metropolitanskim sudom u Kaloči i nekoliko datuma parnice bez opisa o kojim je »pritužbama« (*gravamina*) riječ. Završni dio prikazuje zbivanja krajem svibnja 1800. godine, kada je biskup tijekom više dana »iznova objavljivao« dekrete u nazočnosti popisanih kanonika i prebendara. Na samom početku osvrta stoji ključna misao koja pregnantno kazuje zbog čega je biskup Vrhovac inzistirao na vizitaciji Katedralnog arhidakonata: *cupiens stabilem in Ecclesia Cathedrali Zagrabienis, in Capitulo et Beneficiariorum caeteroque clero et ministris eiusdem Ecclesiae ordinem inducere*. Dakle, biskup je želio uvesti »čvrsti red« (*stabilem ordinem*) glede svih službi u stolnoj crkvi, u Kaptolu i Zboru prebendara. Koncept uvođenja reda na svim razinama funkcioniranja javnog života države bio je temeljni postulat jozefinskih reformi. Vrhovac je kao jozefinist taj koncept prenio na Zagrebačku Biskupiju, gdje se pri prvoj vizitaciji u samom srcu Biskupije susreo s otporom Kaptola i Zbora prebendara, koji su nastupali s pozicije očuvanja svojih unutarcrkvenih staleških *iura*. Zbog toga je biskup u duhu jozefinske crkvene obnove inzistirao na preuređenju njihovih statuta po kojima su obje institucije trebale nastaviti djelovati pod biskupovim nadzorom. To je podrazumijevalo uvođenje reda na svim razinama njihova djelovanja: od obveznog sudjelovanja i kanonika i prebendara u svakodnevnom duhovnim službama u stolnoj crkvi, što je uređeno zasebnim dekretima, ali i prava biskupa da nadzire kaptolske financije. Sve je to biskup Vrhovac u turbulentnim političkim i društvenim okolnostima, nakon dugotrajnog procesa obilježena sporovima i sukobima zbog oprečnih pogleda na ulogu Kaptola i biskupa u vođenju Biskupije, i postigao. Taj proces bio je obilježen stalnim opstruiranjem većine članova Zagrebačkog kaptola jer se nisu že-

⁸⁶ NAZ, KV, Protokoli 209 d.

⁸⁷ NAZ, KV, Protokoli 209 d, str. 231–238.

ljeli podvrgnuti crkvenoj disciplini koju je biskup tražio. Iz toga su proizlazili svi sukobi između biskupa i Zagrebačkog kaptola tijekom vizitacije Katedralnog arhiđakonata, ali i prije i nakon nje sve do ponovnog objavljivanja dekreta vizitacije.

SUMMARY

VISITATION OF BISHOP MAXIMILIAN VRHOVAC TO THE CATHEDRAL ARCHDEACONRY

Based on archival sources, the canonical visitation of the cathedral archdeaconry, the author discusses the origin, course and end of the intense conflict between the Bishop of Vrhovec and the Zagreb Chapter in the last decade of the eighteenth century. In the period from 1792 to 1794, Bishop Maksimilijan Vrhovac visited the Cathedral archdeaconry. This included a tour of the cathedral, the Zagreb Chapter and all the associated offices. Vrhovac became the bishop of Zagreb because he was known as a proven advocate of the reforms of Joseph II. His pre-appointment activities and social status were influenced by his membership in the Zagreb branch of Freemasonry, through which he established strong ties with a very prominent and influential lodge in Vienna, which brought together a pro-reformist intellectual elite. This was the reason why Vrhovac, as a young canon, gained the attention and trust of Emperor Joseph II, who appointed him director of the Central Seminary in Zagreb and later in Pest, which was an important place during the reforms, especially for the Church. As the Bishop of Zagreb, Vrhovac carried out the reform orders of Emperor Joseph II in his diocese. For example, he founded new parishes, reduced the number of canons, introduced the Roman rite, etc. After the emperor's death, Vrhovac faced resistance from most canons who lost their former position through reforms and wanted to restore their pre-reform status. Moreover, different views on the role of bishop and chapter caused a conflict between Vrhovec and the Chapter, which was especially evident during the visitation. Namely, the Chapter boycotted the bishop, accusing him of violating their acquired rights. Therefore, the canons did not send the requested reports, nor did they allow the bishop to check the statute. Furthermore, they denied the bishop's right to supervise the material condition of the chapter and the religious service in the cathedral. Vrhovac did not withdraw, however, and insisted on the establishment of supervision in all areas of Church activity, the rights and obligations of the Zagreb Chapter and the Choir of prebendaries. Finally, a small number of canons stood by the bishop, and the chapter managed to get the support of the Hungarian Court Office, which guaranteed that the chapter had the right to oppose the visitation decree (conclusion) before the competent ecclesiastical court. In the end, the long process before the Metropolitan Court was completed by an agreement between the bishop and the Zagreb Chapter. The new visitation decree was issued in 1800 and contained a new Chapter Statute, which was proof that Vrhovac managed to achieve its goal - to establish order in all areas of the Zagreb Chapter and all other institutions within the Cathedral Archdeaconry and the diocese.

KEY WORDS: *bishop Maximilian Vrhovac, Chapter of Zagreb, reforms of Joseph II, canonical visitation, Cathedral archdeaconry*